

Köşgüň goltugynyň aşagyndaky köp partiýaly durmuş

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Köşgüň goltugynyň aşagyndaky köp partiýaly durmuş SARAYIN GÖLGESİNDE ÇOK PARTILI HAYAT

Egemenliğin “kayıtsız şartsız” millete verilmediği, meclis üstünlüğünün kurulmadığı, kadınların siyasi haklarının olmadiğı, okur-yazar oranın çok düşük olduğu bir tarım toplumunda sarayın gölgesinde çok partili hayat denemesi

Türkiye’de son birkaç yılda siyasi parti sayısı artmaya başladı. Son olarak geçtiğimiz hafta Mustafa Sarıgül, “Türkiye Değişim Partisi”ni kurdu. Daha başka partilerin de kurulacağı söyleniyor. Bugün yaşanan bu parti bolluğunun benzeri -belki inanmayacaksınız ama- yaklaşık 100 yıl önce de yaşanmıştı. 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kısa süren özgürlük ortamında Türkiye’de çok sayıda siyasi parti kuruldu. Ancak cumhuriyetin olmadiğı, kadınlara siyasi hakların verilmediğı, okuma yazma oranının çok düşük olduğu, siyasi katılım kültürünün bulunmadığı bir ortamda, sarayın gölgesinde çok parti hayat denemesi başarısız oldu. Atatürk, bu denemeden çıkardığı derslerle Cumhuriyeti kurdu.

■ OSMANLI’DA PARLAMENTER SİSTEM

Osmanlı’da 23 Aralık 1876’da Kanun-i Esasi (İlk Anayasa) yürürlüğe girdi. Böylece I. Meşrutiyet ilan edildi. Anayasa, padişahın yetkilerini sınırlandırmıyordu. Meclisin, kanun teklif etme, hükümeti denetleme, hatta başkanını seçme hakkı bile yoktu.

19 Mart 1876’da toplanan ilk Meclisi Umumi (Meclisi Mebusan ve Meclisi Ayan), yaklaşık iki yıl sonra, 14 Şubat 1878’de, Padişah II. Abdülhamit tarafından kapatıldı. Böylece Meşrutiyete son verildi. II. Abdülhamit tam 30 yıl ülkeyi tek

başına yönetti.

II. Abdülhamit, İttihatçılarının baskısıyla 23 Temmuz 1908'de yeniden Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Böylece II. Meşrutiyet ilan edildi. II. Abdülhamit, 17 Aralık 1908'de de Meclisi Umumi'yi yeniden açtı. Ancak İttihatçılar, meclisin açılmasını yeterli görmediler. Anayasayı da değiştirdiler.

1909'da anayasa (Kanun-i Esasi) demokratikleştirildi. 21 madde değiştirildi, 1 madde çıkarıldı, 3 madde eklendi. Hükümet meclise karşı sorumlu kılındı. Yetikleri kısıtlanan padişahın anayasaya bağlı kalacağına yemin etmesi istendi. Meclis, kendi başkanını seçme hakkına kavuştu. Milletvekillerinin yasa teklifi hazırlamaları sağlandı. Yasaları yapma ve anlaşmaları onaylama hakkı da meclise verildi. Haklar ve özgürlükler genişletildi. II. Meşrutiyet, yaklaşık 10 yıl sürdü.

102 yıl önce bugün, 21 Aralık 1918'de, Padişah Vahdettin, Meclisi Mebusan'ı kapattı. Vahdettin meşrutiyet yanlısı değildi; anayasaya göre en geç 4 ay içinde açılması gereken Meclisi Mebusan -Anadolu'daki ulusalcıların zorlamasıyla- ancak 1 yıl 21 gün sonra, 12 Ocak 1920'de açılabilirdi. Ancak 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali sonrasında Padişah Vahdettin, 5 Nisan 1920 tarihli bir iradeyle Osmanlı Mebusan Meclisi'ni temelli kapattı.

Atatürk, 23 Nisan 1920'de Ankara'da, üzerine padişahın gölgesinin düşmediği ilk meclisi, TBMM'yi açtı.

■ MEŞRUTİYET PARTİLERİ

1- İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)

Fransız İhtilali'nin 100. yıl dönümünde Mayıs 1889'da İstanbul'da, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti gibi bazı askeri Tıbbiye öğrencileri "İttihadı Osmani Cemiyeti"ni kurdular. Cemiyet, 1895'te "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" (İTC) adını aldı.

1900'lerin başlarında, cemiyetin iki önemli ismi Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin arasındaki bazı görüş ayrılıkları bölünmeye neden olsa da özellikle Makedonya'da, Mustafa Kemal gibi genç

subayların da üye olduğu cemiyet, gittikçe güçlendi.

“Vatan ve hürriyet” sloganıyla hareket eden İTC, parçalanın devleti ayakta tutmak ve II. Abdülhamit istibdadını yıkmak için mücadele etti.

1908’de iç ve dış olaylar sırasında Makedonya’da Niyazi Bey, Enver Bey gibi önde gelen İttihatçılarn kontrolündeki askeri gruplar eş güdümlü olarak harekete geçtiler. Saraya baskı yaptılar. 23 Temmuz 1908’de II. Abdülhamit’e Kanun-i Esasi’yi yeniden ilan ettirdiler.

İTC, 1908’in sonbaharındaki birinci kongresinde siyasal parti haline geldi. Ancak parti, cemiyetin yerini almadı, onunla yan yana varlığını sürdürdü. (Zürcher, s. 151; Akşin, s.65)

İTC, 23 Ocak 1913’te “Bab-ı Ali Baskını” ile iktidarı ele geçirdikten sonra 1913-1918 arasında yaklaşık 5 yıl ülkede mutlak egemenlik kurdu.

2- Osmanlı Ahrar Fırkası (OAF)

İTC’den umduğunu bulamayan Prens Sabahattin’in adamları, Eylül 1908’de meşrutiyetin ilk muhalefet partisi “Osmanlı Ahrar Fırkası”nı kurdular. Parti liberal çizgideydi. “Şahsi teşebbüsü” ve “yerinden yönetimi” savundu. İTC’ye karşı siyasal İslamcılarla birlikte hareket etti.

3- Osmanlı Demokrat Fırkası (ODF)

Osmanlı’da demokrasi yoktu, ama partisi vardı. Dr. Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo, daha önce kurulan “Selameti Umumiye” kulübünü 6 Şubat 1909’da siyasal partiye dönüştürdüler. Mecliste sadece Şakir Tali Bey’le temsil edilen ODF, büyüyemedi. 5 Aralık 1911’de yapılan bir toplantıda “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”na katılma kararı aldı.

4- İttihad-ı Muhammedi Fırkası (İMF)

5 Nisan 1909’da Volkan Gazetesi sahibi Derviş Vahdeti ile Saidi Kürdi tarafından kuruldu. (Akşin, s.60). Parti, siyasal İslamcı çizgideydi. Bu nedenle aşırı dinci grupların sığınağı oldu. 31 Mart Ayaklanması’nın baş kışkırtıcısı durumundaki

İMF, Hareket Ordusu'nun ayaklanmayı bastırmasından sonra kapatıldı, Derviş Vahdeti ve önde gelen bazı üyeleri idam edildi.

5- Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (MHF)

"İlımlı özgürlük sever" diye adlandırılabilen bu parti, Kasım 1909'da İstanbul'da kuruldu. Meclisi Mebusan'da temsilci bulunduran ilk muhalefet partisiydi. Büyüme fırsatı bulamadı. Kasım 1911'de "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"na katıldı.

6- Islahat-ı Esasiye Osmaniye Fırkası (IEOF)

1909 sonlarında Paris'te kuruldu. Kurucu Başkanı Stockholm eski elçisi Şerif Paşa'ydı. Ali Kemal ve Mevlanzade Rifat da partinin önde gelenlerindendi. Parti, Paris'te "Yeni Yol" ve "Meşrutiyet" adlı iki gazete çıkardı. IEOF, yurt içinde örgütlenme olanağı bulamadan kapandı.

7- Ahali Fırkası (AF)

21 Şubat 1910'da İstanbul'da kuruldu. AF, meclisteki ikinci muhalif partiydi. Parti, aralarında Konya Mebusu Zeynelabidin, Tokat Mebusu Mustafa Sabri'nin de olduğu 20-30 kadar ulema mensubunca kuruldu. Dinci bir partiydi. 1911 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren AF, büyüme fırsatı bulamadı. 1912'de "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"na katıldı.

8- Osmanlı Sosyalist Fırkası (OSF)

1910'da İstanbul'da kuruldu. Sosyalist Hüseyin Hilmi başkanlığında kurulan parti, II. Meşrutiyet sonrasında seslerini yükseltmeye başlayan işçilerin yanındaydı. Meşrutiyet sonrasında sayısı 100'e yaklaşan işçi grevleri, partinin etkinliğini artırmasını sağladı. Sürgün edilen Hüseyin Hilmi, daha sonra "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"na katıldı.

9- Hizb-i Cedid (Yeni Parti)

1911 başlarında Miralay Sadık tarafından kuruldu. Miralay Sadık, subayların siyasete karışmamalarını savunuyor, İT'nin gizli bir cemiyet olmayı bırakmasını istiyordu. Parti etkin olamadı.

10- Hürriyet ve İtilaf Fırkası

21 Kasım 1911'de bazı liberaller ve siyasal İslamcılar, İT'ye karşı ilk büyük muhalefet partisi HİF'i kurdular. Kurucuları arasında Sadık Bey, Rıza Nur, Lütfi, Fikri gibi isimlerin de bulunduğu HİF'in başkanlığına Damat Ferit getirildi. HİF, Şehzade Vahdettin başta olmak üzere saray mensuplarınca da desteklendi. Parti, liberal ilkeleri savundu. Dış politikada İngiltere ile ortak hareket etti. Mahmut Şevket Paşa Suikastı sonrasında pek çok HİF mensubu Sinop'a sürüldü. Bazı üyeleri yurt dışına kaçtı. Mütareke dönemine kadar sessiz kalan HİF, Mütareke döneminde İngiliz desteği ile canlandı. Damat Ferit hükümetleriyle Milli Mücadele'ye karşı tavır aldı.

11- Milli Meşrutiyet Fırkası (MMF)

Temmuz 1912'de kuruldu. Kurucuları arasında Yusuf Akçura gibi isimlerin de olduğu parti, Türklüğü kuvvetlendirmeyi savundu. Maddi güçlükler nedeniyle kapanan MMF, Mütareke yıllarında "Milli Türk Fırkası" adıyla tekrar faaliyete geçti.

■ Meşrutiyet döneminde seçimler: Sadece çok parti yetmez!

Hiç kuşkusuz demokrasinin ön şartlarından biri çok partidir, ancak tek başına çok partinin demokrasiyi kurmaya yetmeyeceği de açıktır.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra seçimler yapıldı. O zamanki seçim kanunu "Talimat-ı Muvakkate"ye göre kadınların katılmadığı, sadece vergi veren kişilerin seçmen olabildiği bu 2 dereceli sistemde önce mebus seçecek olanlar seçiliyor, sonra onlar oturup mebus adayları arasından mebusları seçiyordu. (Güneş, s. 39)

Meşrutiyet döneminde toplam dört kez; 1908, 1912, 1914 ve 1919'de genel seçimler yapıldı. Bu seçimlerden üçü çok partili

seçimdi. 1908 seçimlerine “İttihat ve Terakki” ve “Ahrar Fırkası” katıldı. 1912 “sopalı seçimlerine” “İttihat ve Terakki” ve “Hürriyet ve İtilaf” katıldı. 1919 seçimlerine ise çok sayıda parti ve cemiyet katıldı. (Güneş, s.39)

1908 seçimlerini İT kazandı. Ancak mecliste bağımsızlar çoğunlukta idi. Ülke çapında örgütü olmayan HİF ise seçimlerde sadece 1 sandalye kazanabildi.

1908 seçimleri sonrasında liberal “Ahrar Fırkası”, İT’ye karşı dinci, gerici kesimlerle ve İMF ile ortak hareket etmeye başladı. Bu ortak hareketin sonunda dinci, padişahçı 31 Mart Ayaklanması patlak verdi. (Zürcher, s.148)

18 Ocak 1912 seçimleri, İTC şiddete başvurduğu için, “sopalı seçimler” olarak adlandırıldı. Seçim sonunda meclise giren 270 mebusan sadece 6’sı muhalifti. Bu da yetmedi. İTC, Balkan Savaşları ortamında 23 Ocak 1913’te bir hükümet darbesi ile (Bab-ı Ali Baskını) ile meclise tam hakim oldu.

11 Haziran 1913’te Mahmut Şevket Paşa bir HİF taraftarınca öldürüldü. İTC, yaygın tutuklamalara başladı. Bazı muhalifler ölüm cezasına çarptırıldı. Bazıları Sinop’a sürüldü. İTC, tüm sistemi ele geçirdi. (Zürcher, s.163)

Yeni parlamento seçimleri 1914 başında yapıldı. Muhalif HİF, resmen kapatılmamakla birlikte seçime katılmadı. Seçimden sonra ortaya çıkan meclis tam anlamıyla bir İTC kuklasıydı. (Zürcher, s.164)

1908-1918 II. Meşrutiyet dönemi çok partili bir dönemdi. Seçimler de yapılmıştı. Ancak ortada demokrasiden eser yoktu. Meclis üstünlüğünün kurulmadığı, egemenliğin “kayıtsız şartsız” millete verilmediği, kadınların siyasi haklarının olmadığı, okur-yazar oranının çok düşük olduğu bir tarım toplumunda sarayın gölgesinde çok parti kurmakla demokrasi kurulamazdı ve kurulamadı.

Atatürk, bu meşrutiyet tecrübesinden hareketle çok partili demokrasiyi kurmadan önce saltanatı kaldırıp cumhuriyeti ilan etti. Meclis üstünlüğü, kadın hakları, siyasal katılım, sanayi atılımları, eğitim devrimi vb. altyapı devrimlerini yaptı; tek partili cumhuriyetle çok partili demokrasinin temelini hazırladı.

★★★

Tarık Zafer Tunaya, “Meşrutiyet, Cumhuriyetin siyasi laboratuvarıdır” derdi. Gerçekten de Meşrutiyet döneminde kurulan siyasi partilerin temsil ettikleri siyasi görüşler, Cumhuriyet döneminde kurulan siyasi partilerce devam ettirildi. Meşrutiyet’ten Cumhuriyete Türk siyasetinde üçlü bir yapıdan söz etmek olasıdır; 1.Merkeziyetçi, ulusçu, devletçi, 2. Ademi merkeziyetçi, liberal, 3. Siyasal İslamcı. Türkiye’de ne kadar çok parti kurulsa da bu üçlü yapının ötesine geçildiği çok nadirdir.

Meşrutiyet’te Ahmet Rıza’nın merkeziyetçiliğini İttihat ve Terakki; Prens Sabahattin’in ademi merkeziyetçiliğini Hürriyet ve İtilaf Fırkası; Mizancı Murat’ın siyasal İslamcılığını İttihadı Muhammedi Fırkası savunmuştu. Cumhuriyette ise ulusçuluğu, devletçiliği Atatürk’ün CHP’si; liberalliği, Karabekir’in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Fethi Bey’in Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Adnan Menderes’in Demokrat Parti’si; İslamcılığı ise Necmettin Erbakan’ın Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi vb. partiler savundu.

AKP mi? O, kuruluşu itibarıyla daha çok liberal ve İslamcılarını bünyesinde toplayan HİF’e benziyor.

■ KAYNAKÇA:

- Bülent Tanör, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, (1789-1980), İstanbul, 1996.
- Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, 17. Bas., İstanbul, 2004.
- İhsan Güneş, “Osmanlı İmparatorluğunda Parlamento ve Demokrasi Anlayışı”, Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu 2005, Ankara, 2010, s. 15-43.
- Sina Akşin, Kısa Türkiye Tarihi, İstanbul, 2007.
- Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler, İstanbul, 1995.
- Mehmet Okur, “ II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Partileri”, AÜ.TAE Dergisi, S.11, s. .225-238. Taryhy makalalar